

LIMBAJUL TEHNIC DE CULT

MARIA FRENȚIU

Cuvinte-cheie: *limbaj ethnic, limbaj de cult, cartea liturgică, caracteristici lingvistice*

Serviciul divin se săvârșește prin mijlocirea „sfinților slujitori” grupați într-o ierarhie ecleziastică stabilită prin ritualul „punerii mâinilor”, în secvențe temporale clar delimitate, într-un locaș sfințit și după o „rânduială”, rezultat al experienței de veacuri a Bisericii. Această rânduială vizează tipologia rugăciunilor, integrarea acestora în ritualul liturgic, dar și indicațiile cu privire la acțiunile, gesturile și recuzita necesare celebrării prezenței divine.

Din acest punct de vedere putem vorbi despre existența a două tipuri de limbaj: *limbajul liturgic* propriu-zis, constituit din texte orante și imnice, și *limbajul tipiconal* sau *limbajul tehnic de cult*. Este numit *tehnic*, pentru că acțiunea liturgică se bazează pe o tehnică, adică pe o serie de norme care completează dialogul liturgic. Materialul lingvistic studiat de noi are în centrul său textul liturgic ortodox cuprins în *Liturghier*¹, principala carte de cult în ritul răsăritean, destinată folosirii numai în Biserică, în cadrul cultului public care are în centru jertfa euharistică. Destinatarii sunt, prin urmare, specializați: diaconii, preoții, arhierii (dacă slujba se desfășoară în prezența unui episcop, mitropolit sau chiar a patriarhului, are elemente în plus cuprinse în „Tipicul Slujbei Sfintei Liturghii cu Arhieriu”). Emițătorul textului este, de asemenea, specializat. Se poate vorbi de un emițător inițial, redactorul textului liturgic, căruia i se adaugă autoritatea ecleziastică reprezentată de Sfântul Sinod.

¹ Menționăm că textele cercetate sunt cuprinse în *Liturghier*, București, EIBMBOR, 2000.

Liturghierul se distinge, între celelalte cărți de cult, prin coperta sa roșie. Și textul liturgic este diferențiat sub aspectul formei: indicațiile tipiconale sunt tipărite cu roșu (aceeași culoare este folosită pentru titlurile rugăciunilor mai importante și pentru inițiala cuvântului cu care începe fiecare rugăciune), celelalte texte, orante sau imnice, fiind imprimate cu negru. Am identificat și două imagini-schemă, care prezintă „felul cum trebuie așezate Sfântul Agneț și celelalte părțile pe sfântul disc” și „așezarea Sfântul Agneț pe Sfântul Disc după sfârșire”. Prima imagine-schemă apare în „Rânduiala Proscomidiei”, a doua în „Liturghia Sfântului Ioan Gură de Aur”.

În capitolul intitulat „Povățuiri și învățături despre felul cum trebuie săvârșită Sfânta Slujbă în Biserică, despre pregătirea sfinților slujitori în vederea slujbei și despre felul cum trebuie îndreptate anumite greșeli în cazuri care s-ar întâmpla” apare o precizare foarte importantă legată de rolul *Liturghierului* în desfășurarea serviciului religios: „Cartea ce se cheamă *Liturghier* este trebuincioasă neapărat pentru slujire. *Pe de rost să nu se zică nici o rugăciune*, căci pe de o parte se poate întâmpla să se uite șirul rugăciunilor, și chiar al cuvintelor, care au cea mai mare însemnătate în săvârșirea Dumnezeieștii Liturghii; iar pe de alta, preotul, întâmplându-se să se încurce, nu știe ce face și ce zice și, prin aceasta, pe lângă greșelile dogmatice ce le poate săvârși, mai poate aduce în îndoială și pe creștinii ascultători. De aceea, preotul sau diaconul, care nu păzește aceasta, greșește foarte și-și trage asupra-și dreapta pedeapsă a episcopului său” (p. 454.). Așa cum reiese din fragmentul citat, pe lângă importanța conținutului dogmatic al textului liturgic, o mare însemnătate o are ordinea rugăciunilor și prezența unor cuvinte importante pentru codul verbal al ritualului liturgic. Interdicția de a săvârși slujba fără *Liturghier* scoate în evidență și un alt aspect: credibilitatea acordată de credincioșii ceremonialului liturgic, certitudinea generală a situației, oferită de o corectă desfășurare a ritualului liturgic, legitimat prin cartea de cult și prin oficierea constantă a slujbei. În același timp se remarcă, din partea autorității sinodale, atenția îndreptată spre eficacitatea ritualică. Cea mai mică schimbare în ritual ar naște semne de întrebare credincioșilor care frecventează

în mod constant slujbele religioase pentru că omul ortodox acceptă ca adevărată realitatea propusă de spectacolul ritului. De altfel, în liturghie se păstrează următoarele elemente din ceremonialul Cinei de Taină: oferirea darurilor, mulțumirea adusă Tatălui, binecuvântarea (epicleza), frângerea pâinii și împărțășirea.

Formalizarea limbajului rezultă din faptul că exigențele sunt formulate și trebuie urmate ca atare. Expresiile lingvistice ale situației menționate se concentrează în sintagme precum: „diaconul zice..., preotul... zice așa” (p. 144).

În Slujba Liturghiei există o parte fixă, cea a sacramentelor, dar și o parte „mobilă”, a ecteniilor, care se pot scurta sau lungi în funcție de trebuințele duhovnicești ale credincioșilor. Cererile care ar putea fi adăugate în ectenii se pot introduce doar într-o anumită secvență a acestora, marcată prin prezența adverbului de loc: „*Aici* se pot pune ectenii pentru diferite cereri, care sunt tipărite la sfârșitul cărții acesteia, p. 390-440” (p. 193).

Tot de partea „mobilă” a serviciului divin ține lectura pomelnicelor: „După aceste rugăciuni, dacă este timp, preotul citește încet pomelnicele viilor și morților, ce s-au adus după ieșirea cu Cinstitele Daruri. Pentru cei vii zice: ... Iar pentru cei morți, zice: ...” (p. 167).

Uneori credincioșii pot aduce *daruri* sau *prinoase*. În acest caz, slujba se prelungește prin săvârșirea rugăciunilor speciale dedicate momentului și prin cântarea liturgică: „Iar dacă sunt aduse daruri sau prinoase, în cinstea și pomenirea Sfântului sau pentru sărbătoare (colivi, brânză și ouă, struguri, pârgă de poame ori alte roade), se cântă îndată la strană troparele și condacul sărbătorii. [...] Și, stând preotul lângă prinoase, zice cu glas mare rugăciunea potrivită cu felul prinoaselor” (p. 185). Nu lipsesc nici de această dată referințele la paginile unde se găsesc textele: „Rugăciunile de acest fel se găsesc mai departe în Liturghier, p. 371-380” (p. 185). Acestea sunt încadrate de paranteze rotunde.

Deși cerința eficacității rituale nu trebuie cu nici un preț încălcată, apar uneori mențiuni cu privire la posibilitatea de a „sări” anumite rugăciuni: „La nevoie, ecteniile și rugăciunile pentru cei chemați începând de la: *Rugați-vă, cei chemați, Domnului, și până aici, se pot sări.*” (p. 145). Cum se explică aceasta?

Deși indicațiile tipiconale nu precizează în ce constă „nevoia”, există pentru inițiați, în a doua parte a enunțului, o informație importantă: „rugăciunile pentru cei chemați”. Aceștia reprezentau în Biserica primară noii adepți ai creștinismului, care nu primiseră încă botezul. Ei se numeau *catehumeni*. Schimbarea valorii gramaticale a adjectivului participial „chemați” și substantivizarea acestuia surprinde, prin forma lingvistică arhaică, starea de noviciat căreia îi este dedicată secvența liturgică numită „liturghia catehumenilor”. Întrucât astăzi această categorie de credincioși aproape nu mai există, datorită botezului copiilor, rugăciunile specifice pot fi sărite. Precizăm că, la auzul îndemnului „Cei chemați ieșiți, câți sunteți chemați ieșiți”, catehumenii părăseau biserica, fiindu-le interzisă participarea la jertfa euharistică.

Din același motiv al eficacității ritualice, preotului îi este interzis, în anumite secvențe liturgice, să-și asume rolul diaconului: „Dacă va sluji preotul fără diacon, cuvintele diaconului, pe care le zice acesta la proscomidie și la Liturghie, înaintea Sfintei Evanghelii și la răspunsurile lui, adică: *Binecuvintează, părinte, împunge părinte, și Vremea este a sluji...*, și altele, să nu le zică, ci numai ecteniile și cele obișnuite ale preoției” (p. 120).

În ritualul liturgic, *Proscomidia* ocupă un loc însemnat. Ea se desfășoară înaintea începerii Sfintei Liturghii și se săvârșește în taină, în proscomidiar (parte a altarului unde se țin pâinea și vinul care urmează să fie sfințite prin rugăciunea euharistică). În iconografia proscomidiarului apare imaginea pruncului Iisus în sfântul potir, vedenie pe care a avut-o Sfântul Alexandru al Alexandriei. Săvârșirea Proscomidiei în taină sugerează că nașterea lui Hristos și viața sa până la 30 de ani a fost ascunsă lumii. Chiar dacă participă mai mulți preoți la proscomidie, doar unuia îi este îngăduită săvârșirea acestui ritual: „Și, dacă vor sluji mai mulți preoți împreună, toată lucrarea Proscomidiei să o facă numai un preot, iar ceilalți, care slujesc, din ale Proscomidiei deosebi nimic să nu zică, afară de pomenirea celor vii și morți ai lor.” (p. 120).

Indicațiile din limbajul tehnic de cult vizează și rostirea formulelor reverențioase: „Încă se cade a ști că, atunci când slujește arhierul, diaconul zice: *Binecuvintează, Prea Sfințite părinte*. Când

slujește preotul, diaconul zice numai: *Binecuvintează, părinte*” (p. 120).

Liturghia se poate săvârși zilnic sau numai duminica. Fiecărei secvențe temporale îi sunt asociate formule specifice, așa cum reiese din îndrumări: „Iar preotul face otpustul; și dacă este duminică începe așa: *Cel ce a înviat din morți...*, iar dacă este altă zi din cursul săptămânii, zice numai: ...” (p. 119).

În montura textuală apar și exprimări pleonastice: „ia cu copia câte o părticică mică ” (p. 114); „și, terminând, încheie așa: ...” (p. 116).

Indicațiile tipiconale se referă la multiple situații liturgice în care prezența sau absența diaconului, prezența mai multor preoți fără diaconi ori slujirea în sobor cu diaconi conduce la modificări ale registrelor gestual și proxemic: „Când slujește preotul fără diacon, atunci Sfânta Evanghelie o poartă el însuși”; „dacă vor fi mai mulți preoți, împreună-slujitori, fără diaconi, Sfânta Evanghelie se ia de primul dintre preoții împreună-slujitori și, purtând-o înaintea lor, aceștia merg după dânsul, cei cu rang mai mic venind la urmă”; „Dacă vor sluji preoți în sobor, cu diacon, Sfânta Evanghelie o poartă diaconul, care o primește de la protos” (p. 132).

Gesturile liturgice trebuie să se suprapună formulelor, dar și cântării liturgice: „Iar atunci când la strană cântarea a ajuns la: *«Mântuiește-ne pe noi, Fiul lui Dumnezeu...»*, pornind primul dintre împreună-slujitori și ceilalți după dânsul, așa precum au ieșit, intră în sfântul altar și se duc la locurile lor” (p. 132).

Eficacitatea liturgică vizează și păstrarea unei ordini ierarhice (în viziunea ortodoxă, ierarhia pământească imită ierarhia cerească), atât în interiorul cât și în exteriorul altarului: „Dacă, însă, în biserică este arhieru (sau la mănăstire, starețul), atunci diaconul duce Sfânta Evanghelie celui mai mare să o sărute, sărutând și el în același timp mâna celui mai mare” (p. 131); „preotului nu-i este îngăduit să se urce în scaunul cel de sus, nici să șadă în el, ci să stea în locul ce s-a spus” (p. 136); „În timpul citirii Apostolului, arhieru șade în scaunul de sus, iar preoții pe scaunele din dreptul lor” (p. 491); „se face Vohodul mare, astfel: paracliserii merg înainte cu sfeșnicele, urmează după ei diaconii al doilea și al treilea, care țin dicherotriche-

rele în mâna stângă, iar în dreapta cădelnițele [...], după arhidiacon vine preotul protos cu sfântul potir și ceilalți preoți purtând cruci” (p. 495).

Pentru că anumite gesturi ale credincioșilor sau ale preoților ar deranja buna desfășurare a ceremonialului liturgic în unele din punctele sale cheie, interdicția este categorică: „Nu se citesc pomelnice și nu se ating capetele credincioșilor cu sfântul potir” (p. 152).

Ordinea în altar nu este numai a oamenilor, ci și a obiectelor liturgice. Fiecare dintre acestea, după folosire, trebuie așezat la locul lui: „Iar diaconul, isprăvind de cădit, pune cădelnița la locul ei” (p. 137); „Și apoi însemnează cruciș cu sfântul burete deasupra sfântului antimis, îl sărută și îl pune la locul lui” (p. 144).

Indicațiile tipiconale rețin și distribuirea rolurilor liturgice: „Aceasta se cântă de către cei din altar” (p. 133); „Aceasta se cântă de fiecare dată, de către cei de la strane” (p. 133); „Este obiceiul ca aceasta să se cânte de cei din altar” (p. 134).

Sunt menționate și atitudinile potrivite ceremonialului liturgic: „apără încetișor cu ripida sau cu un acoperământ, cu toată luarea-aminte și cu frică, Cinstitele Daruri” (p. 161); „Iar preotul, sfărâmându-L în patru părți, cu luare-aminte și cu evlavie, zice...” (p. 173); „Iar ultimul dintre preoți împărtășește pe diacon din sfântul potir, cu luare-aminte” (p. 178); „potrivește (consumă) Sfintele Taine rămase în sfântul potir, cu frică și cu toată paza” (p. 187).

„Anul liturgic răsăritean este structurat de două tipuri de zile liturgice: ciclul christologic sau pascal (având Paștele drept punct pivotal și ale cărui date sunt mobile) și un ciclu de pomeniri cu dată fixă, ciclul «sanctoral» sau «mineal», al sfinților celebrați în fiecare zi din cele douăsprezece luni ale anului”².

Indicațiile tipiconale cuprind date referitoare la cele trei mari unități ale timpului liturgic: ritmul cotidian, cel săptămânal, cel anual, pentru că acestea au texte specifice. Informațiile ce țin de această temă apar în notele din subsolul paginii (notele sunt marcate cu asterisc): „La înălțarea Sfintei Cruci (14 sept.) și la Duminica

² Cf. Preot Prof. Ene Braniște, *Liturgica generală*, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1985, p. 167.

Sfintei Cruci (a treia din Postul Mare), se cântă «Crucii Tale ne închinăm Hristoase și Sfântă învierea Ta o lăudăm și o mărim», iar la Nașterea și Botezul Domnului, în Sâmbăta lui Lazăr și în Sâmbăta mare, la Paști și în toată Săptămâna Luminată, precum și în Duminica Rusaliilor, se cântă «Câți în Hristos v-ați botezat, în Hristos v-ați și-mbrăcat. Aliluia»” (p. 134); „La Duminica Sfintei Cruci (a treia din postul Mare), se cântă «Crucii Tale ne închinăm Hristoase și Sfântă învierea Ta o lăudăm și o mărim». Iar la Nașterea și Botezul Domnului, când aceste sărbători cad duminica și luna, și când săvârșim Liturghia Sfântului Vasile, ca și în Sâmbăta Mare, se cântă «Câți în Hristos v-ați botezat, în Hristos v-ați și-mbrăcat. Aliluia»” (p. 200).

Numeroase indicații legate de săvârșirea *Liturghiei Sfântului Grigorie Dialogul* au legătură cu menționatul calendar liturgic: „Ea se face totuși și în zilele de luni, marți și joi din Sfântul și Marele Post, afară de luni și marți din prima săptămână a Postului Mare, care sunt zile aliturgice, și de Joia Mare, când se săvârșește Liturghia Sfântului Vasile cel Mare, atunci când se întâmplă să cadă în aceste zile vreuna din următoarele sărbători: Sfântul Haralambie (10 februarie), întâia și a doua Aflare a capului Sfântului Ioan Botezătorul (24 februarie), Sfinții 40 de Mucenici (9 martie), Sf. Grigorie Dialogul (12 martie), Înainte-prăznuirea Bunevestiri (24 martie) și Sfântul Calinic Cernicanul (11 aprilie). Se mai săvârșește de asemenea joi, în săptămâna a cincea din Păresimi (Joia Acatistului), precum și luni, marți și miercuri în săptămâna Sfințelor Patimi” (p. 261-262).

În indicații apar chiar date referitoare la reglementările canonice din istoria Bisericii: „Sfânta Biserică a statornicit, prin canonul 52 al Sinodului Trulan, rânduiala ca, «în toate zilele postului Sfințelor Păresimi, afară de sâmbăta și duminica și de sfânta zi a Bunevestiri, să se săvârșească Sfânta Liturghie a Darurilor mai înainte sfințite»” (p. 261).

De aceeași dimensiune a temporalității liturgice țin și precizările despre slujbele care precedă, în perioade determinate, sfânta liturghie: „Iar în zilele, în care va fi să se săvârșească Liturghia Darurilor mai înainte sfințite, se face mai întâi slujba Miezonopticii, a Utreniei, a Ceasurilor și a Obedniței” (p. 263).

Pentru a nu se crea dezordine și a nu se aglomera ceremonialul liturgic atunci când liturghia se săvârșește cu arhieru, tipicul acestei slujbe precizează că ecleziarhul sau arhidiaconul pregătește din timp cele necesare slujirii: veșmintele liturgice arhieresti, dicherotrichele cu lumânări, lighenașul și cana, un prosop. Apar și detalii în legătură cu ordinea obiectelor și locul acestora în altar. Gesturile preotului și ale diaconului sunt de cele mai multe ori orientate în funcție de punctele cardinale și de icoanele Mântuitorului sau ale Maicii Domnului: „După săvârșirea apolisului, se pleacă spre strane și intră în altar: preotul prin ușa dinspre miazăzi, iar diaconul prin ușa dinspre miazănoapte” (p. 103); „Diaconul, închinându-se, trece îndată după ecfonis și stă înaintea icoanei Născătoarei de Dumnezeu” (p. 129); „Și, venind diaconul până la sfintele uși, dă Sfânta Evanghelie în mâinile preotului și trece în dreptul icoanei Mântuitorului” (p. 139); „Preotul, întorcându-se cu fața spre răsărit și plecându-se spre icoana Mântuitorului, zice...” (p. 160).

Dacă perpetuarea ordinii ceremoniale reprezintă una din funcțiile de bază ale ritului laic, în cel bisericesc cea mai mare importanță o are pacea sufletească a actanților liturgici. Ca să poată sluji Sfânta Liturghie, aceștia trebuie să întrunească anumite condiții: „Având să slujească dumnezeiasca Liturghie, preotul este dator mai întâi să fie mărturisit și împăcat cu toți, să nu aibă ceva asupra cuiva, să-și păzească inima, pe cât va putea, de gânduri rele, să se înfrâneze de cu seară, să privegheze până la timpul slujbei și să-și citească cele rânduite, după tipic” (p. 99).

Particularități lingvistice de ansamblu

Montura intratextuală referitoare la practicarea ritualului liturgic prezintă câteva particularități lingvistice, „subordonate principiilor de bază ale comunicării tehnice sau științifice: neutralitatea, claritatea și precizia”³.

Substantivele comune desemnează:

1. elemente ale spațiului ecleziastic: uși, perdea, altar, locaș, proscomidar, iconostas;

³ Gh. Chivu, *Limba română de la primele texte până la sfârșitul secolului al XVIII-lea. Variantele stilistice*, București, Editura Univers Enciclopedic, 2000, p. 67.

2. comunitatea liturgică: credincioși, citeț, strană, cor;
3. slujitori liturgici: diacon, preot, stareț, episcop, arhiereu, protosinghel;
4. obiecte și materiale liturgice: orar, cădelniță, tămâie, sfeșnice, lumânări, burete, disc, copie, linguriță, acoperămintele, steluță, pahar, vas, ștergar, dichere, dichero-trichere, anafură, prescură, căldură, pârțică, miride, potir, icoană, daruri, făclie, colivi;
5. cântări liturgice: ecfonis, antifon, stih, tropar, condac, prochiemen, imn, chinonic, axion;
6. evenimente liturgice: praznice, sărbători, hram, sfințire;
7. părți ale corpului uman implicate în gestualitatea liturgică: mâna, capul, creștet, umeri, genunchi, palme, arătător, degete, inelar, buze, bărbie, frunte, grumaz;
8. participare fizică: glas, voce;
9. gesturi liturgice: semnul Sfintei Cruci, descoperirea capului, închinăciuni, sărutul păcii, sărutul Evangheliei, spălarea pe mâini, plecăciunea;
10. secvențe temporale: zile, săptămână, ceas, vreme, ajun;
11. acțiuni liturgice: citire, tâlcuire, predică, îndrumare, cădere;
12. participări ale credincioșilor: pomelnic, prinos, fructe, roade;
13. puncte cardinale: miazănoapte, miazăzi, răsărit, apus;
14. veșminte bisericești: bederniță, engolpion, sacos, mânecute, stihar, epitrahil, culion;
15. trăiri: evlavie, cucernicie, umilință, frică;
16. ierarhie: rang (mic sau mare);
17. persoane care au sprijinit Biserica: ctitori, binefăcători.

Substantivele proprii desemnează:

1. tipuri de rugăciuni: *Rugăciunea intrării, Rugăciunea Cântării celei întreit-sfinte, Ectenia cererii stăruitoare, Rugăciunea cererii stăruitoare, Rugăciunea punerii-înainte, Simbolul credinței, Crezul, Tatăl nostru, Rugăciunea de sfințire a Cinstitelor Daruri, Rugăciunea Amvonului, Împărate ceresc;*
2. materii liturgice (euharistice): Cinstitele Daruri, Sfânta Împărtășanie, Trupul și Sângele Domnului, Sfântul Agneț, Sfântul Trup, Sfântul Sânge;
3. cântări liturgice: Antifonul I, Antifonul al II-lea, Antifonul al III-lea, Fericirile, Axionul Născătoarei etc.;

4. Sărbători: Învierea, Bunavestire, Paști, Înălțare, Rusalii etc.;
5. autoritatea lumească sau bisericească: Cărmuirea, Sfântul Sinod;
6. secvențe liturgice: Utrenia, Vecernia, Proscomidia, Liturghia catehumenilor, Ceasul al 6-lea, Liturghia credincioșilor etc.;
7. perioade liturgice: Săptămâna Luminată, Postul Mare;
8. obiecte liturgice: Sfânta Masă, Sfânta Cruce, Sfânta Evanghelie;
9. sfinți: Sfânta Fecioară, Sfântul Ioan Gură de Aur, Sfântul Vasile cel Mare, Grigorie Dialogul etc.

Nevoia de rigoare impune utilizarea unor nume proprii care desemnează autori la care se apelează pentru justificarea liturgică, contextele create devenind asemenea trimiterilor din textele științifice și tehnice actuale: „Din Sfânta Evanghelie de la (N) citire” (p. 138).

În indicațiile tipiconale, *articolul demonstrativ adjectival* are mult mai puține ocurențe decât în textul rugăciunii: „apolisul *cel mic*” (p. 102); „preotului *celui* dintâi” (p. 151); „preotul *cel* de-al doilea” (p. 178); „degetul *cel* mijlociu” (p. 179); „pentru *cele* nouă cete” (p. 179).

Adjectivul cu cea mai mare frecvență în limbajul tehnic de cult este *sfânt* (vezi *infra*).

Adjectivul mare, la gradul superlativ relativ de superioritate, „cel mai mare”, dobândește valoare substantivală în contextele: „Și, ștergându-și *cel mai mare* palma dreaptă cu buretele, ia cu evlavie sfântul potir” (p. 178); „diaconul duce Sfânta Evanghelie *celui mai mare* să o sărute” (p. 131); „sărutând și el în același timp mâna *celui mai mare*” (p. 131).

Am întâlnit și în limbajul tipiconal *adjectivul* propriu-zis sau adverbializat *singur* cu valoare de întărire: „clătinându-l *singur* ori cu ceilalți preoți împreună-slujitori” (p. 158); „Iar dacă slujește numai preotul, face el *singur* Vohodul” (p. 150); „Dacă va sluji numai un preot, zice *singur* toate cele ce urmează” (p. 151); „vine preotul cel de al doilea cu bună cucernicie și își ia *singur*, cu mâna stângă, o părțică din Sfântul Trup” (p. 178).

Pronumele personal de persoana a III-a, raportat la slujitorii liturgici, este dominant. El alternează cu formele *dânsul*, *dânșii*: „Dacă asistă arhieru, plecăciunile se fac numai *către el*” (p. 133); „se pleacă la dreapta și la stânga și *între ei*, și merg în sfântul altar, așezându-se la locurile *lor*” (p. 133); „primește binecuvântarea *de la dânsul*” (p. 136); „primește *de la el* Sfânta Evanghelie” (p. 137); „preotul și diaconul zic și *ei* în taină cântarea heruvimică” (p. 149); „le împart *între dânșii*, zicându-le pe rând” (p. 151); „zice *către dânsul*” (p. 153). Mai rar apar pronumele *însul*, *însele* precedate de prepoziția *dintru*: „scoate *dintr-în*sa părțile” (p. 109); „se împărtășește de trei ori *dintr-însul*” (p. 177); „ca nu cumva, amestecându-se cu părțile din Sfântul Trup, să se întâmple a împărtăși, *dintr-însele* pe cineva, din nebăgare de seamă” (p. 179); „consumă cele *dintr-însul*” (p. 187).

Pronumele de întărire este folosit doar cu valoare adjectivală: „zice el *însuși*” (p. 134); „Preotul *însuși* ia sfântul potir” (p. 150); „iar dacă nu este diacon, *însuși* preotul” (p. 173); „în *înseși* zilele Praznicelor” (p. 192); „cântă el *însuși*” (p. 225); „diaconul sau el *însuși* zice ectenia” (p. 277); „ci pe *însăși* Preasfânta Născătoarea de Dumnezeu” (p. 346).

Pronumele reflexiv cu formă accentuată *sine* apare totdeauna precedat de prepoziții în sintagme de tipul: „zicând fiecare *în sine*” (p. 103); „zicând *pentru sine*” (p. 182); „zicând *întru sine*” (p. 252).

Apare și *pronumele reflexiv aton cu valoare posesivă*: „*își* descoperă capetele” (p. 102); „*își* spală mâinile” (p. 105); „*își* pleacă amândoi capetele” (p. 130); „*își* șterge apoi buzele” (p. 178); „ștergându-și palma” (p. 178); „*își* petrece orarul cruciș” (p. 287); „ștergându-și după aceea mâinile” (p. 292); „*își* acoperă capul” (p. 297); „Spălându-și apoi mâinile” (p. 298).

Pronumele demonstrativ, folosit uneori și cu valoare adjectivală, este bine reprezentat: „îl pomenește pe *acesta*” (p. 111); „iar *ceialți*, care slujesc” (p. 120); „cuvintele diaconului, pe care le zice *acesta*” (p. 120); „*aceștia* merg după dânsul” (p. 132); „și sfârșindu-se *acestea*” (p. 133); „*Ceialți* fac și ei asemenea” (p. 133); „și trecând prin fața *celorlalți*” (p. 178); „asemenea vin și *ceialți*” (p. 178); „se roagă împreună cu *ceialți*” (p. 178); „și *celelalte*, încetișor” (p. 178);

„și *ceilalți* preoți” (p. 178); „din *celelalte* ce sunt pe sfântul disc” (p. 179); „și *celelalte*, care mai sunt pe sfântul disc” (p. 179); „iar după *aceștia*” (p. 178); „respectând *aceeași* rânduială” (p. 178); „urmează *aceeași* rânduială” (p. 178); „și *celelalte* părțicele” (p. 179); „*celelalte* părțicele de pe sfântul disc” (p. 182); „dacă *aceasta* nu s-a făcut deplin” (p. 181); „după ce *acesta* a zis” (p. 182); „ținând sfântul potir deasupra *acestui*” (p. 183); „anume rânduit pentru *aceasta*” (p. 187); „în *aceste* zile ale săptămânii” (p. 191); „*Acestea* se zic până în miercură din mijlocul Sfântului și Marelui Post” (p. 279); „binecuvintează pe credincioși cu *acesta*” (p. 293); „în *acea* zi” (p. 341).

Pronumele nehotărât și adjectivul pronominal nehotărât accentuează valoarea de generalitate a textului: „împăcat cu *toți*” (p. 99); „de *o* parte și de *alta*” (p. 102); „zice la *fiecare* tăietură” (p. 107); „*toate* la un loc” (p. 113); „la *fiecare* nume” (p. 114); „Și, la *fiecare* nume, ia cu copia câte o părțică” (p. 114); „să nu cadă jos *ceva* din ele” (p. 116); „mai *mulți* preoți” (p. 120); „*toată* lucrarea Proscomidiei” (p. 120); „așezându-se *fiecare* de-a dreapta celui de dinaintea lui” (p. 178); „s-au împărțășit *toți*” (p. 179); „dacă nu sunt *mulți* credincioși” (p. 179); „ca nu cumva, amestecându-se cu părțile din Sfântul Trup, să se întâmple a împărțăși, dintr-însele pe *cineva*, din nebagare de seamă” (p. 179); „dacă sunt de cuminecat numai *câtiva*” (p. 179); „să fie de ajuns pentru *toți*” (p. 179); „împărțășind pe *fiecare* zice” (p. 182); „*vreo* fărâmitură” (p. 187); „în *alte* zile” (p. 196); „fără să zică *ceva*” (p. 292).

Numeralul are o frecvență mai mare decât în limbajul rugăciunii comune. În funcție de context, dobândește valoare *substantivală*, *adjectivală*, *adverbială*. Se referă la însușirea unor tehnici de oficiere a slujbelor, indică numărul actelor săvârșite de fiecare slujitor și ordinea intervenției fiecărui actant liturgic.

Numeralul cardinal are de cele mai multe ori valoare adjectivală: „tăind din ea *o* părțică” (p. 109); „cele *nouă* cete ale sfinților” (p. 109); „scoțând din *aceeași* prescură *o* părțică” (p. 113); „psalmul *50*” (p. 120); „purtându-se înaintea lor *două* sfeșnice” (p. 130); „mai face *o* închinăciune” (p. 131); „fac *două* închinăciuni” (p. 133); „fac *o* plecăciune” (p. 137); „*două* sfeșnice cu lumânări

aprinse (sau o făclie aprinsă)” (p. 137); „ținând orarul cu *trei* degete” (p. 154); „Stih 1” (p. 163); „Stih 2” (p. 163); „o părticică din Sfântul Trup” (p. 178); „ia cu lingurița din cele *două* sfinte părți” (p. 179); „pentru cele *nouă* cete” (p. 179); „psalmul 33” (p. 185).

Numeralul cardinal, scris cu cifre, indică data sărbătorii: „24 februarie” (p. 262); „9 martie” (p. 262); „12 martie” (p. 262); „24 martie” (p. 262); „11 aprilie” (p. 262).

Numeralul adverbial arată de câte ori trebuie săvârșite diferite acte rituale: „și închinându-se *de trei ori*” (p. 104); „Preotul însemnează cu copia cruciș, *de trei ori*” (p. 107); „zicând *de trei ori*” (p. 118); „se închină... *de trei ori*” (p. 118); „închinându-se împreună *de trei ori*” (p. 121); „*de două ori*” (p. 121); „se zice, *de trei ori*” (p. 121); „se închină cu cucernicie *de trei ori*” (p. 122); „se închină apoi *de două ori*” (p. 131); „Și se cântă, în altar *o dată*, apoi la străni *de două ori*” (p. 142); „zic și ei în taină cântarea heruvimică, *de trei ori*” (p. 149); „tămâiază cinstitele daruri *de trei ori*” (p. 154); „tămâind Sfintele Taine *de trei ori*” (p. 166); „se împărtășește *de trei ori*” (p. 177); „preotul îl împărtășește *de trei ori*” (p. 177); „închinându-se *o dată*” (p. 181); „închinându-se *de trei ori* în fața Sfintei Mese” (p. 183); „*de 12 ori*” (p. 188); „cădind, *de trei ori*, înaintea Sfintei Mese” (p. 274); „preotul sau diaconul zic și ei *de trei ori*” (p. 284); „preotul se închină *de trei ori*” (p. 289); „și gustă dintr-însul *de trei ori*” (p. 292); „*de 40 de ori*” (p. 312).

Numeralul distributiv contribuie la conturarea codului gestual: „ia cu copia *câte o* părticică” (p. 114); „făcând *câte o* închinare” (p. 135); „punându-se, de-a stânga și de-a dreapta *câte un* sfeșnic cu lumânare aprinsă” (p. 138); „făcând *câte o* închinăciune” (p. 149); „vin apoi și ceilalți preoți *doi câte doi*” (p. 150); „având în mâna dreaptă *câte o* cruce” (p. 151); „purtând în mâini *câte o* cruce” (p. 151); „făcând amândoi *câte o* închinăciune” (p. 284).

Numeralul colectiv are valoare substantivală și adjectivală: „se închină *amândoi*” (p. 118); „cu *amândouă* mâinile” (p. 125); „își pleacă *amândoi* capetele” (p. 130); „o ia cu *amândouă* mâinile” (p. 137); „fac *amândoi* o închinăciune” (p. 150); „se pleacă *amândoi* până la pământ” (p. 162); „spre *amândouă* Sfintele” (p. 164); „binecuvântând *amândouă* Sfintele” (p. 164); „își petrece orarul

cruciș, așa ca să atârne în față *amândouă* capetele” (p. 171); „punându-le pe *amândouă* mai la o parte” (p. 289).

Numeralul multiplicativ are valoare adjectivală: „după plinirea cântării celei *întreit-sfinte*” (p. 136); „toți slujitorii cântă din nou cântarea *întreit-sfântă*” (p. 489); „Diaconii, fiind în mijlocul bisericii, cântă începutul cântării *întreit-sfinte*” (p. 489).

Numeralul ordinal are cea mai mare frecvență; prezența lui este foarte importantă pentru codul gestual, verbal și proxemic: „tămâiază *cel dintâi* dintre ei” (p. 149); „preotul ia în mână *a Doua* prescură” (p. 109); „luând *a Treia* prescură” (p. 109); „luând astfel *întâia* părticică” (p. 109); „luând apoi *a doua* părticică” (p. 109); „o așază sub *cea dintâi*” (p. 109); „Apoi, iarăși, la *a treia* părticică, zice” (p. 110); „Și o pune sub *a doua*, încheind rândul *cel dintâi*” (p. 110); „Luând apoi *a patra* părticică” (p. 110); „O pune lângă părticica *cea dintâi*, începând astfel *al doilea* rând” (p. 110); „La *a cincea* părticică, zice” (p. 110); „o pune sub *cea dintâi* din rândul *al doilea*” (p. 110); „la *a șasea* părticică, zice” (p. 110); „o pune sub cea dinaintea ei, adică lângă *a treia* din rândul *întâi*, împlinind astfel rândul *al doilea*” (p. 111); „la *a șaptea* părticică, zice” (p. 111); „începând cu ea *al treilea* rând” (p. 111); „la *a opta* părticică, zice” (p. 111); „O pune la urmă, împlinind rândul *al treilea*” (p. 111); „Luând apoi preotul *a Patra* prescură” (p. 111); „Preotul scoate apoi o părticică din prescura *a patra*” (p. 113) – de sesizat inconsecvența ortografică; „va scoate părțile pentru ei din prescura *a cincea*” (p. 113); „tot din *a patra* prescură” (p. 113); „luând *a Cincea* prescură” (p. 114); „luând *a patra* prescură, din care a proscomidit” (p. 116); „tămâind acoperământul *cel dintâi*” (p. 117); „tămâind *al doilea* acoperământ” (p. 117); „tămâind *al treilea* acoperământ” (p. 118); „la Ceasul *al 6-lea*” (p. 119-120); „Rugăciunea Antifonului *întâi*” (p. 128); „Și se cântă Antifonul *al doilea*” (p. 128); „Și se cântă îndată Antifonul *al treilea*” (p. 129); „se ia de *primul* dintre preoții împreună-slujitori” (p. 132).

Flexiunea verbală

Apar forme verbale fără proteza lui *în-/î-* sau fără prepoziția *a*: „după *plinirea* cântării celei *întreit-sfinte*” (p. 136); „le udă cruciș, pe

partea pe care s-a însemnat *junghierea*” (p. 263); „își descoperă capetele și, *plecându-le*, diaconul zice” (p. 102); „După săvârșirea apolisului, *se pleacă* spre strane” (p. 103); „și, *plecându-și* capul, cere binecuvântarea” (p. 103); „își *pleacă* capetele amândoi” (p. 186); „Preotul *se pleacă* spre credincioși” (p. 255); „*se pleacă* spre arhieru pentru binecuvântare” (p. 486).

Extrem de numeroase sunt *verbele reflexive pasive*: „pentru care *s-au adus* darurile” (p. 114); „la strană *se cântă*” (p. 131); „Și *se cântă* în continuare” (p. 153); „*Se ridică* perdeaua sfintelor uși” (p. 158); „ecfonisul *se rostește* de către preotul de rând” (p. 161); „atunci Liturghia Sfântului Vasile *se face* în ziua prăznuirii Nașterii și Botezului Domnului, iar în ajun, se săvârșește Liturghia Sfântului Ioan Gură de Aur” (p. 191); „*Se mai săvârșește* de asemenea joi” (p. 262); „*Se mai săvârșește* de asemenea joi” (p. 263); „la strană începe îndată *să se cânte*, rar, cântarea heruvimică” (p. 283); „*Se ridică* apoi perdeaua și se deschid sfintele uși și se tămaiază altarul” (p. 284); „*Se închid* apoi sfintele uși și se lasă perdeaua” (p. 284); „ce *s-a pus* în sfântul potir” (p. 292); „nu *s-au zis* cuvintele sfințirii” (p. 292); „cum *se face* la Liturghia Sfântului Ioan Gură de Aur” (p. 292); „după ce *s-a citit* Rugăciunea Amvonului” (p. 292); „ce *s-a pus* în sfântul potir” (p. 292); „Acest apolis *se face* până în săptămâna Sfintelor Patimi” (p. 298); „*se zice* apolisul” (p. 298); „*se face* începutul și se zice” (p. 303); „nu *se zice*” (p. 345); „*se zice* așa” (p. 345); „nu *se face* slujba Crucii” (p. 352); „de Cruce nu *se amintește*” (p. 352); „*se face* cum *s-a arătat* mai sus” (p. 352); „a cărui Liturghie s-a săvârșit” (p. 352); „de la Sfintele Paști până la sărbătoarea înălțării Domnului, *se zice*” (p. 352).

Uneori frazele încep, ca în textele oficiale actuale, cu un gerunziu: „*Având* să slujească dumnezeiasca Liturghie” (p. 99); „*Sfârșindu-se* de cântat la strane Antifonul al doilea” (p. 129); „*Sfârșind* rugăciunea aceasta, preotul și diaconul zic în taină” (p. 135); „*Jeșind* deci din sfântul altar, primul dintre diaconi zice cu glas mare” (p. 151).

Reflexivul impersonal intră în structuri sintactice specifice indicațiilor tipiconale: „cât *se cuvine*” (p. 108); „Încă *se cade* a ști că” (p. 120); „*se cade* a ști că” (p. 165); „aceste două prescuri *se*

cuvine să fie mai mari” (p. 168); „*Se cuvine* a ști însă că” (p. 179); „*se cuvine* a ști că” (p. 191); „iar dacă *se întâmplă* ca ajunurile să cadă în aceste zile ale săptămânii” (p. 191); „*S-a făcut*, însă, obiceiul” (p. 261); „atunci când *se întâmplă să cadă* în aceste zile” (p. 261); „precum și pentru vreuna din sărbătorile amintite, ce *s-ar întâmpla* în afară de miercuri și vineri” (p. 262); „*se face* tăcere” (p. 283); „precum *se cuvine*” (p. 328); „*se cuvine* a ști și aceasta” (p. 352); „nu *se cade* a zice” (p. 358).

Rar apar verbe personale cu valoare impersonală „*urmează a face*” (p. 262); „iar când *vine* vremea” (p. 262); „iar când *va fi* să le înalțe” (p. 262); „Iar în zilele, în care *va fi* să se săvârșească Liturgia Darurilor mai înainte sfințite, se face mai întâi slujba Miezonopticii” (p. 263);

Fiind texte tehnice de tip descriptiv, indicativul prezent, la persoana a III-a singular, indică acțiuni ce trebuie săvârșite: „Apoi diaconul *zice*” (p. 106); „Iar preotul *zice* rugăciunea aceasta” (p. 102); „îl *pune* pe umărul stâng” (p. 104); „Iar la mânecuțe, după ce le binecuvintează și le sărută, după rânduiala de mai sus, *zice* tot ca și diaconul” (p. 105); „Luând apoi felonul (sfîta), îl *binecuvintează*” (p. 105); „Mergând după aceea la spălător, își *spală* mâinile, zicând” (p. 105); „Preotul *însămnează* cu copia cruciș, de trei ori” (p. 107); „*înfîșe* copia în partea dreaptă a peceții” (p. 107); „Apoi *întoarce* Sfântul Agneț cu fața în sus” (p. 108); „*toarnă* în sfântul potir” (p. 108); „Apoi luând a Treia prescură, *scoate* dintr-însa părțile” (p. 109); „O ia și o *pune* sub cea dinaintea ei” (p. 111); „*tămâiază* Darurile așezate la proscomidar” (p. 118).

Indicativul apare și sub formă reflexivă: „*se îmbracă*, zicând” (p. 105); „*se roagă* în taină” (p. 121); „*se închină* cu cucernicie” (p. 122); „*se întoarce* înapoi pe unde a venit” (p. 178); „Preotul *se întoarce* cu fața spre icoana Mântuitorului” (p. 187); „Toți slujitorii *se închină*” (p. 486); „diaconii al doilea și al treilea *se închină* spre răsărit, se pleacă spre arhieru” (p. 486).

Conjunctivul cu valoare de imperativ apare rar: „*să nu schimbe* firea vinului în gustul apei” (p. 100); „În luare-aminte *să fie*” (p. 109); „*să se ia* aminte” (p. 262); acest mod restrânge rolurile

liturgice: „și altele, *să nu le zică*” (p. 120); „din ale Proscomidiei deosebi nimic *să nu zică*” (p. 120).

Conjunctivul prezent la persoana a III-a exprimă sfaturi de urmat: „preotul este dator mai întâi *să fie mărturisit* și împăcat cu toți, *să nu aibă* ceva asupra cuiva, *să-și păzească* inima, pe cât va putea, de gânduri rele, *să se înfrâneze* de cu seară, *să privegheze* până la timpul slujbei și *să-și citească* cele rânduite, după tipic” (p. 99); „toată lucrarea Proscomidiei *să o facă* numai un preot, iar ceilalți, care slujesc, din ale Proscomidiei deosebi nimic *să nu zică*” (p. 120); „*să nu rămână* nici o părticică din el nepătrunsă de Sfântul Sânge... După aceea le așază unul după altul în cutie, cu toată luarea aminte, ca *să nu se atingă* udătura de cutie sau *să curgă* Sfântul Sânge până jos” (p. 263).

Caracterul stereotip al formulărilor are ca urmare, în anumite situații, elipsa predicatului verbal: „«Și acum...», al Născătoarei de Dumnezeu” (p. 258); „Slavă..., Condacul, glasul al 4-lea” (p. 258); „Preotul: «Pace tuturor»” (p. 273); „Diaconul: «Înțelepciune! Să luăm aminte!»” (p. 273); „Cântărețul: Prochimenul și prima pemie” (p. 273); „Strana: «Amin»” (p. 296); „Psalmul 33: «Bine voi cuvânta pe Domnul»” (p. 296). Rar apare verbul necesar enunțului: „Diaconul *răspunde*: «Amin»” (p. 249).

Gerunziul este folosit extrem de des, pentru concentrarea acțiunii: „*lăsând* epitrahilul” (p. 99); „*stând* în dreapta preotului” (p. 99); „*Întorcându-se* iarăși” (p. 100); „*cerând* iertare” (p. 101).

Gerunziul cu nuanță temporală e cel mai frecvent: „*Jeșind* arhierul din reședință” (p. 480); „*Intrând* în biserică” (p. 480); „*Apropiindu-se* ora sosirii arhierului” (p. 480); „*Ajungând* în mijlocul bisericii” (p. 481); „*Terminându-se* căderea” (p. 488); „*Terminându-se* de citit Apostolul” (p. 491); „*Terminând* rugăciunea” (p. 493); „Soborul slujitorilor, *ajungând* în mijlocul bisericii, se oprește” (p. 495).

Pasajele de tip explicativ sunt introduse prin adverbul *adică*: „cuvintele diaconului, pe care le zice acesta la proscomidie și la Liturghie, înaintea Sfintei Evanghelii și la răspunsurile lui, *adică*: «Binecuvintează, părinte, împunge părinte, și Vremea este a sluji...», și altele, *să nu le zică*” (p. 120); „pe partea pe care s-a însemnat

junghierea, *adică* pe miez” (p. 263); „Iar peste toată săptămâna, otpustul la Sfânta Liturghie se face cum s-a arătat mai sus, la Vecernie și la Utrenie, după zile adăugându-se însă, la locul cuvenit, și numele sfântului a cărui Liturghie s-a săvârșit, *adică*: «... ale celui între sfinți Părintelui nostru, Ioan Gură de Aur, arhiepiscopul Constantinopolului...»; sau «... ale celui între sfinți Părintelui nostru, Vasile cel Mare, arhiepiscopul Cezareii Capadociei...»; sau «... ale celui între sfinți Părintelui nostru, Grigorie Dialogul” (p. 352).

În majoritatea enunțurilor din limbajul tipiconal, subiectul și predicatul nu lipsesc pentru că ele asigură claritatea și precizia comunicării, precum și corecta desfășurare a rolurilor liturgice: „*Diaconul trece înaintea icoanei Mântuitorului... iar preotul face cruce peste antimis*” (p. 184); „După aceea *preotul*, intrând în sfântul altar, *închide* sfintele uși și perdeaua” (p. 187).

Nu sunt excluse nici subiectele subînțelese: „Preotul tămâiază steluța, o sărută și o pune după aceea deasupra Sfântului Agneț” (p. 117); „Apoi așază Sfânta Evanghelie pe Sfânta Masă, așa cum era la începutul Sfintei Liturghii” (p. 184).

Complementul circumstanțial de mod este exprimat prin adverb, locuțiuni adverbiale, substantiv, verb la gerunziu sau infinitiv: „rugându-se *așa*” (p. 103); „sărută *de asemenea* semnul Sfintei Cruci” (p. 104); „sărutându-l *după rânduială*” (p. 105); „le binecuvintează *cu dreapta, în chipul crucii*” (p. 107); „Preotul însemnează cu copia *cruciș*” (p. 107); „privind *cu evlavie* la această lucrare” (p. 107); „Iar preotul, înfigând copia *orizontală*” (p. 108); „se roagă *în taină*” (p. 121); „Ceilalți fac și ei *asemenea*” (p. 133); „zice *cu glas tare*” (p. 161); „zice *rar și deslușit*” (p. 171); „punând mâinile *în chipul crucii*” (p. 163); „zicând *în taină*” (p. 173); „Iar preotul, luând Sfântul Trup cu amândouă mâinile, îl înalță *în semnul Sfintei Cruci*” (p. 173); „Iar preotul, *sfărâmându-L* în patru părți, *cu luare-aminte și cu evlavie, zice*” (p. 173); „*asemenea* vin și ceilalți, unul după altul” (p. 178); „*ia cu evlavie sfântul potir*” (p. 178); „toarnă în el cu buretele, *cu multă luare-aminte și cucernicie*” (p. 179); „se sfărâmă *în părțile mici*” (p. 179); „să se întâmple a împărtași, dintr-însele pe cineva, *din nebăgare de seamă*” (p. 179); „venind *unul după altul* și închinându-se *cu toată umilința și frica*” (p. 181-182); „ștergându-l

cu luare-aminte” (p. 182); „preotul strânge sfântul antimis, începând cu partea de răsărit” (p. 183); „după rânduiala arătată la slujba Vecerniei” (p. 272);

Complementul circumstanțial de timp este frecvent, surprinzând înlănțuirea secvențelor din ritualul liturgic prin intermediul celor patru coduri, verbal, gestual, proxemic și iconic: „să se înfrâneze de cu seară, să privegheze până la timpul slujbei” (p. 99); „în zilele în care Liturgia urmează îndată după Utrenia din cursul dimineții” (p. 99); „întâi la icoana hramului și cele ce s-ar mai afla spre miazăzi de ea, apoi la icoanele dinspre miazănoapte de icoana Născătoarei de Dumnezeu” (p. 102); „După săvârșirea apolisului” (p. 103); „Iar preotul se îmbracă în același timp cu diaconul” (p. 104); „Și, punând îndată prescura pe tavă” (p. 107); „Și pe dată diaconul... toarnă în sfântul potir deodată vin și apă” (p. 108); „După aceasta, diaconul zice” (p. 108); „La sfârșit, luând a patra prescură” (p. 116); „Și, după aceasta” (p. 116); „După otpustul Utreniei, venind vremea” (p. 121); „Iar de la sărbătoarea Sfintei înălțări și până la Duminica Pogorării Sfântului Duh” (p. 122); „După sfârșitul antifonului” (p. 128); „În acest timp, preotul citește în taină” (p. 129); „Sfârșindu-se de cântat la strane” (p. 129); „se cântă îndată Antifonul al treilea” (p. 129); „după sfârșitul troparului” (p. 131); „După terminarea rugăciunii” (p. 132); „În acest timp soborul cântă” (p. 132); „În zilele obișnuite sau de rând” (p. 138); „Și, sfârșindu-se Sfânta Evanghelie” (p. 139); „la nevoie” (p. 151); „După așezarea Cinstitelor Daruri” (p. 155); „se citesc mai pe urmă” (p. 265).

Complementul circumstanțial de loc fixează atât locul obiectelor liturgice, cât și așezarea actanților liturgici: „Apoi merg la icoana Mântuitorului” (p. 101); „fac numai metanie la scaunul arhieresc” (p. 100); „Întorcându-se iarăși în mijlocul bisericii” (p. 100); „trecând apoi la celelalte icoane” (p. 102); „fac trei închinăciuni înaintea Sfintei Mese” (p. 103); „se pleacă spre strane” (p. 103); „intră în altar” (p. 103); „fac trei închinăciuni către răsărit” (p. 103); „merge diaconul la preot, ținând veșmintele în dreapta sa” (p. 103); „retrăgându-se la o parte” (p. 103); „îl pune pe umărul stâng” (p. 104); „pe sub mâna dreaptă, îl aduce prin spate, peste umărul stâng”

(p. 104); „mergând la *proscomidiar*” (p. 104); „pune adică sfântul disc în stânga lui, iar potirul în dreapta lui” (p. 104); „il pune pe grumaz” (p. 104); „le ridică până în dreptul frunții” (p. 106); „deasupra peceții de pe prescură” (p. 107); „O pune lângă părțica cea dintâi” (p. 110); „așezând-o sub Sfântul Agneț” (p. 113); „trece în dreptul icoanei Mântuitorului” (p. 139); „ies amândoi prin ușa dinspre miazănoapte” (p. 150); „se oprește lângă icoana Maicii Domnului” (p. 151); „se pleacă până la pământ” (p. 499).

Majoritatea propozițiilor *regente* sunt enunțiative: „Arhiereul dă carja, ia dicherotricherele și binecuvintează pe credincioși” (p. 506).

Dintre *subordonate*, cea mai mare frecvență o are *condiționala* introdusă prin *dacă* sau *când*, deoarece oferă detalii suplimentare asupra condițiilor de care trebuie să se țină seama în slujirea liturgică: „*Dacă va sluji preotul fără diacon*, cuvintele diaconului... să nu le zică” (p. 120); „*Și, dacă vor sluji mai mulți preoți împreună*, toată lucrarea Proscomidiei să o facă numai un preot” (p. 120); „*Iar dacă nu este diacon*, preotul nu zice cele ale diaconului, ci numai cele ale preoției” (p. 122); „*Dacă, însă, în biserică este arhiereu (sau la mănăstire, starețul)*, atunci diaconul duce Sfânta Evanghelie” (p. 131); „*Iar dacă nu este duminică*, în loc de... se zice: ..., iar la praznicele împărătești, în loc de..., se cântă stihurile speciale” (p. 131); „*dacă vor fi mai mulți preoți*, împreună-slujitori, fără diaconi, Sfânta Evanghelie se ia de primul dintre preoții împreună-slujitori” (p. 132); „*Iar dacă este numai un singur diacon...* zice așa...” (p. 144); „*Dacă sunt doi diaconi*, preotul pune mai întâi pe umerii celui de al doilea un Aer” (p. 150); „*Diaconul, sau dacă nu este diacon*, preotul, luând sfânta steluță” (p. 227); „*Dacă este timp și arhiereul voiește*, merge la proscomidiar” (p. 484); „*Dacă este hirotesia de citeț sau de ipodiacon*, ea se face acum” (p. 485); „*Când sunt mai mulți preoți împreună-slujitori*, tămâiază cel dintâi dintre ei” (p. 149); „*Când preotul slujește fără diacon*, nu zice cele ce urmează” (p. 146).

Două *subordonate circumstanțiale de timp* au o frecvență mare în limbajul tehnic de cult, întrucât acestea surprind momentul în care trebuie (sau poate fi) săvârșit un anumit act liturgic:

– de simultaneitate: „Când se începe cântarea Antifonului al treilea sau a Fericirilor (duminica), se deschid sfintele uși pentru Vohodul sau Ieșirea cu Sf. Evanghelie” (p. 130); „Diaconul iese cu Sfânta Evanghelie prin sfintele uși, purtându-se înaintea lui două sfeșnice cu lumânări aprinse (sau o făclie aprinsă) până ce se duce pe amvon” (p. 138); „se lasă pe sfântul disc, până ce se vor cumineca toți credincioșii” (p. 179); „Iar atunci când cântarea a ajuns la: ... «Mântuiește-ne pe noi, Fiul lui Dumnezeu»..., pornind primul dintre împreună-slujitori... intră în sfântul altar” (p. 198); „Când trec prin fața Sfintei Mese, ei fac o închinăciune” (p. 201); „Când zice preotul aceasta, diaconul lasă ripida” (p. 231); „Arhiereul dă cârja, ia dicherotricherele și binecuvintează pe credincioși, în timp ce corul și slujitorii cântă” (p. 506).

– de posterioritate: „... și, după ce pune Sfânta Cruce în locul Sfintei Evanghelii, ocolesc pe partea dreaptă Sfânta Masă” (p. 130); „Ceilalți fac și ei asemenea și la sfârșit și protosul, după ce se pleacă la dreapta și la stânga” (p. 133); „Când sunt mai mulți preoți și diaconi, după ce s-a închinat cel dintâi dintre preoți, cu diaconii, și s-au plecat către credincioși, vin apoi și ceilalți preoți” (p. 150); „Dacă este diacon, acesta, după ce preotul a zis rugăciunea..., își descoperă capul” (p. 187); „După ce arhiereul a intrat în sfântul altar, diaconii închid ușile împărătești” (p. 482); „După ce s-a îmbrăcat arhiereul, diaconul al treilea ia lighenașul în mâna stângă” (p. 483); „După ce corul a terminat cântarea Heruvicului, se face Vohodul mare, astfel” (p. 495); „După ce s-a făcut sărutarea, toți slujitorii își reiau locurile, în jurul Sfintei Mese” (p. 497).

Întâlnim *trimiteri corelative* de tipul „așa cum se arată mai departe” (p. 116) și *trimiteri la informații anterioare*: „precum s-a arătat mai sus” (p. 347).

Trimiterile introduse prin *vezi* nu apar în josul paginii, ci sunt integrate în text, fiind marcate prin paranteze: „«Sfinte Dumnezeule...» (de 3 ori). «Preasfântă Treime...» «Tatăl nostru...» (vezi pag. 26), apoi troparul Sfântului Vasile cel Mare, glasul 1” (p. 258); „Ceea ce ești creștinilor ocrotitoare... (vezi pag. 341)” (p. 342).

Am întâlnit și paranteze explicative care îndeplinesc rolul

notelor: „(Aici se pot pune ectenii pentru diferite cereri, care sunt tipărite la sfârșitul cărții acesteia, p. 390-440)” (p. 127).

În textul tehnic de cult apare și asteriscul (*), folosit drept semn de notă: „*Învățătură: Se cade a ști că, dacă vor fi mai mulți preoți și diaconi împreună-slujitori, precum și frați de cuminecat, trebuie să se scoată, la vremea Proscomidiei, Sfântul Agneț mai mare de cum e obiceiul în celelalte zile” (p. 108).

THE TECHNICAL LANGUAGE OF WORSHIP

(Abstract)

Key-words: *technical language, cult language, liturgy book, notifications of typicality, description, and specific linguistic features*

This research is reserved to the technical cult language. The study represents the first detailed description of this type of language. The description of the general linguistic features and of the specialized terminology of Byzantine-Slavonic origin emphasizes the conservatism and archaism of the technical cult language. The diachronic perspective, the comparing of some language data identified in the analyses *Liturgy Book* to other data included in older church texts (Coresi's and Dosoftei's *Liturgy books*) confirm the perpetuation of some archaic language facts. The Byzantine-Slavonic terminology represents a common trait of the Eastern spirituality. The divine service is performed through the “saint servants” grouped in an ecclesiastical hierarchy established by “the hand position” ritual, in clearly limited temporal sequences, in a place of worship and after a “certain order”, as a result of the Church long time experience during the centuries. This order implies the typology of prayers, their integration into the liturgical ritual as well as the notifications concerning their actions gestures and all the necessary “props” for divine presence celebration.

From this point of view we can speak about two types of language: the liturgical language itself, made up of epithalamiums and hymns and on the other hand the typical language or the technical language of worship. It is called technical language because the liturgical action is based on a technique, a series of norms that round up the liturgical dialogue with specific linguistic features.

The linguistic material studied has as its core the orthodox liturgical text contained in the *Liturgy*, the main worship book in the eastern rite. Getting the language more formal is a result of the fact that the requirements are such expressed and they need to be followed accordingly. The notifications from the technical language of worship refer to reverential formulae. The liturgy can be performed daily or only on Sunday. Specific formulae are associated to each temporal

sequencing part. Liturgical gestures have to overlap to these specific formulae and also to liturgical singing.

Distributing the liturgical roles reinforces notifications of typicality. These notifications of typicality contain data referring to the main three unities of the liturgical time: daily, weekly and yearly rhythm, as they use specific texts to be performed and using the same temporal dimension of liturgy, there are notifications about the sermons that precede the holy liturgy in certain periods. Considering the general linguistic features, the inter-text building about performing the liturgical ritual presents several specific linguistic features subordinated to basic technical or scientific communication principles: neutrality, clarity, and precision.